

พระพุทธรูป : การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา
Buddha images: Hermeneutics of Buddhist symbolic

¹สิริรัศมี สิงห์สนธิ

Sirasami Singhasonhi

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตตโม

Phramaha Makhawin Purisuttamo

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Mahamakut Buddhist University

¹Corresponding author email: Juksee315@hotmail.com

Received: April 30, 2020; **Revised:** May 24, 2020; **Accepted:** May 30, 2020

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูป 2) เพื่อศึกษาสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา และ 3) เพื่อวิเคราะห์ ตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระพุทธรูป บทความนี้เป็นการศึกษาเชิงเอกสาร

ผลการศึกษา พบว่า พระพุทธรูปเป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาตั้งแต่ครั้งอินเดียโบราณ ซึ่งคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ซึ่งรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติ อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา การวิเคราะห์สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนพระพุทธรูปเปรียบเสมือนการอธิบายหลักคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวพุทธ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ต้องการกำลังใจและในฐานะสิ่งอนุสรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและเป็นเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา รวมถึงสัญลักษณ์ของความดีงาม และเป็นทางแห่งการทำบุญกุศล

ของชาวพุทธชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์ เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อน้อมนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถูปเจดีย์ การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางศิลปะวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทศนคติค่านิยม และศีลธรรมจรรยา ความงดงาม ความสุนทรีย์ของพระพุทธรูป

คำสำคัญ : พระพุทธรูป,สัญลักษณ์,ประติมากรรม

Abstract

This article has three objectives: 1) to study the history of Buddha images, 2) to study Buddhist symbols, and 3) to analyze Hermeneutics of Buddhist symbolic as shown in the Buddha images this article is a documentary study. The study found that the Buddha statues are sculptures that have been influenced since ancient Indian times. The principle that prohibits the construction of Buddha images. Thought to find a way to create idols as a symbol showing the story of the Lord Buddha. The pictorial created was for the purpose to reflect the story of Buddha's life as a result of Buddhism, especially Theravada religion, which has been continuously accepted from the past to the present The Buddha statue is like the heart of religious artifacts. The analysis of the symbols on the Buddha images is like explaining the teachings of the Lord Buddha. As the spiritual reliance of Buddhists Builds morale for those who need encouragement and as a memorial to the Lord Buddha and is a symbol of Buddhism Including symbols of goodness and is a way of making merit for Buddhists. Buddhists rely on Buddhist art to pay homage to induce the study and practice of Dharma Building a pagoda Restoration Which is considered as the main religious merit Which has artistic, culture, traditions, architecture, archeology, ethnic history Study the story of Buddhism. Attitude, values and morality, beauty of the Buddha images.

Keywords: Buddha images, Symbolic, Sculpture

บทนำ

พระพุทธรูป หมายถึง รูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธเจ้า เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อ

สนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนา โดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุกวายเป็นพุทธบูชา เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่อิงตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งๆ ที่ผู้สร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด โดยไม่เลือกว่าจะเป็นลัทธิมหายานหรือเถรวาท ซึ่งจะเห็นได้ว่างานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่ผู้สร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธบูชาเพื่อการปลุกศรัทธา เตือนใจ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของสัญลักษณ์ ซึ่งในทางโบราณคดีแล้ว มีคำกล่าวกันว่า พระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทย หากต่างยุคกันแล้ว พุทธลักษณะจะเป็นตัวบอกถึงยุคได้ หรือแม้แต่หน้าตา จะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นในทางโบราณคดีเพียงเห็นหน้าพระพุทธรูปก็บอกถึงยุคได้แล้ว บางยุคพระพุทธรูปจะมีหน้าตาอวบอิม เนื่องจากคนยุคนั้นบ้านเรือนสงบสุข บางยุคหน้าตาดุตัน เนื่องจากอยู่ในยุคแผ่กระจายอำนาจ หรือบางยุคพระพุทธรูปหน้าตาผอมเรียว เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงคราม

จุดกำเนิดของงานพุทธศิลป์

จุดกำเนิดของงานพุทธศิลป์ เชื่อว่ามีจุดกำเนิดมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาล อย่างน้อยก็การสร้างสลูบ ที่น่าจะมีการก่อสร้างมาแล้ว อาทิในมหาปรินิพพานสูตร ได้กล่าวว่า พระอานนทเถระได้ทูลถามพระพุทธเจ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า จะให้จัดการพระสร้าางการของพระองค์อย่างไร พระพุทธองค์ทรงตรัสว่าให้จัดการดังเช่นพระศพของพระมหาจักรพรรดิ โดยทั่วไป คือให้ประชุมเพลิงและบรรจุ(เข้าธูลี) พระอังคารไว้ในพระสลูบ ที่ตั้ง ณ ทางแพร่งหรือทางหลักของการสัญจรไปมา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 152-162 หน้าที่ 126-136)

ส่วนในพาหิยสูตร ได้กล่าวว่า ท่านพาหิยะ ทารุจิริยะกุลบุตร ได้ถูกแม่โคลูกอ่อนขวิดเสียชีวิต พระพุทธเจ้ากลับจากเสด็จจบนิพพานในพระนครสาวัตถี ได้ตรัสให้ภิกษุทั้งหลายช่วยกันจับสรีระของท่านยกขึ้นวางบนเตียง แล้วนำไปเผา แล้วให้ทำสลูบไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 10 หน้าที่ 183-187) จุดกำเนิดของพุทธศิลป์ น่าจะสร้างขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง และมีวิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ขับเคลื่อนแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว มีทั้งความงดงาม มีสุนทรีย์ สื่อความหมาย ช่วยถ่ายทอดหลักจริยศาสตร์ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นสื่อธรรมะที่สำคัญที่ใช้สอนจริยธรรมให้กับผู้คนได้ดี พุทธศิลปะมีส่วนสำคัญในการช่วยสืบสานพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาได้จนถึงในปัจจุบัน สามารถแบ่งตามยุคสมัยได้ดังนี้

1. พุทธศิลป์ยุคทวาราวดี Dvaravati Art ยุคทวาราวดี จะอยู่ในราวพุทธ

ศตวรรษที่ 8-9 ถือเป็นยุคต้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย พระพุทธรูปส่วนใหญ่จะนิยมสร้างด้วยสำริด(Bronz) หรือหินจากภูเขา รวมถึงนิยมสร้างรูปสลัณญลักษณ์ตัวแทน เช่น กงล้อแห่งวิญญะสงสาร (Whell of Law)

2. พุทธศิลป์ยุคศรีวิชัย Srivijaya Art ในยุคนี้จะมีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-10 พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างโดยใช้สำริด(Bronze) หินทราย และดิน

3. พุทธศิลป์ยุคลพบุรี Lopburi Art ศิลปะของยุคนี้จะมีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ 7-10 พระพุทธรูปยุคนี้นิยมสร้างจากสำริด(Bronze) หรือหินทราย เป็นต้น

4. พุทธศิลป์ยุคเชียงแสน-ล้านนา Chiang Saen-Lanna Art ศิลปะในยุคนี้อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-17 พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างจากสำริด สำหรับพระพุทธรูปในยุคนี้ที่มีชื่อเสียงในปัจจุบัน เช่น พระพุทธสิหิงค์

5. พุทธศิลป์ยุคสุโขทัย Sukhthai Art ศิลปะในยุคนี้พวกเราในยุคปัจจุบันจะเริ่มจะคุ้นเคยกันอย่างมาก จะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 พระพุทธรูปส่วนใหญ่นิยมสร้างด้วยสำริดเช่นกัน พระพุทธรูปของยุคนี้ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก คือ พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก หรือ หลวงพ่อทองคำ วัดสุโขทัยไตรมิตร กทม

6. พุทธศิลป์ยุคอุทอง U-Thong Art ศิลปะในยุคนี้จะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 พระพุทธรูปนิยมสร้างมาจากสำริด (Bronze)

7. พุทธศิลป์ยุคอยุธยา Ayutthaya Art พุทธศิลป์ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูมากที่สุด เนื่องจาก อยุธยามีอายุนานถึง 417 ปี ดังนั้นจึงมีการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย ยุคนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-18 พระพุทธรูปนิยมสร้างด้วยสำริด

8. พุทธศิลป์ยุครัตนโกสินทร์ Rattanakosin Art ยุคนี้ถือว่าเป็นยุคปัจจุบัน ถือว่าศิลปะที่เกิดขึ้นจะมีอายุเริ่มที่พุทธศตวรรษที่ 19 พระพุทธรูปนิยมสร้างกันด้วยเนื้อหาลาย ๆ อย่าง เช่น เงิน ทองคำ สำริด หรือชิน เป็นต้น

ลักษณะของพระพุทธรูป

1. ลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี แบ่งออกเป็น 3 ยุค คือมีลักษณะของอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ บางครั้งก็มีอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดีอยู่ ด้วยลักษณะวงพักตร์แบบอินเดีย ไม่มีรัศมีจิวรเรียบเหมือนจิวรเปียก ถ้าเป็นพระพุทธรูปนั่งจะขัดสมาธิหลวม ๆ แบบอมราวดีมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 12

2. พัฒนารูปร่างจากแบบแรก โดยมีอิทธิพลพื้นเมืองผสมมากขึ้นพระชนงต่อกันเป็นรูปปีกกา พระเกตุมาลา เป็นต่อมหนุนใหญ่บางที่มีรัศมีบัวตูมเหนือเกตุมาลาและสั้น พระพักตร์แบน

กว้าง พระเนตรโปณ พระหนู (คาง) ป้าน พระนลาฏ (หน้าผาก) แคบพระนาสิก ป้านใหญ่แบน พระโอษฐ์หนา พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ ยังคงขัดสมาธิหลวม ๆ แบบอมราวดี มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13-15

3. พระพุทธรูปในช่วงนี้ได้รับอิทธิพลศิลปะเขมร เนื่องจากเขมรเริ่มมีอิทธิพลมากขึ้นในสมัยเมืองพระนครประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ศิลปกรรมแบบทวารวดี ในระยะนี้จึงมีอิทธิพลเขมร แบบบาปวนหรือ อิทธิพลศิลปะเขมรในประเทศไทยที่เรียกว่าศิลปะลพบุรีปะปนเช่น พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีลักยิ้ม นั่งขัดสมาธิราบ เป็นต้นนอกจากพระพุทธรูปแล้วยังพบสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปเจ้าซึ่งแสดงการสืบทอด แนวคิดทางศิลปะอินเดียโบราณก่อนหน้าที่จะทำรูปเคารพเป็นรูปมนุษย์ภายใต้อิทธิพลศิลปะกรีก

รูปสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

รูปสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาถือเป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาตั้งแต่ครั้งอินเดียโบราณ ซึ่งคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ภายหลังได้มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นโดยชนชาวกรีกที่นับถือพระพุทธศาสนาในแคว้นคันธารราฐ พุทธศาสนิกชนจึงหันมานิยมสร้างพระพุทธรูปกันมากขึ้นและแพร่หลายมาจนทุกวันนี้ แต่การสร้างประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ก็ยังคงสืบทอดกันมาทุกยุคทุกสมัย แม้จะมีจำนวนไม่มากเท่าการสร้างพระพุทธรูปก็ตาม กล่าวโดยสรุปคือประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติ (สมบุรณ์ คำดี, 2549: 12-13) ตอนสำคัญๆ ตัวอย่าง เช่น

รูปดอกบัว	เป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ
รูปบัลลังก์และต้นโพธิ์	เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้
รูปธรรมจักรและกวางหมอบ	เป็นสัญลักษณ์แห่งการปฐมเทศนา ณ อสิปัตน มฤคทายวัน
รูปสถูป	เป็นสัญลักษณ์แห่งปรินิพพานรอยพระพุทธรูปบาท และเป็นสัญลักษณ์แห่งการประทับรอยแห่งพุทธศาสนาขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงบนพื้นแผ่นดินที่พระธรรมของพระองค์เผยแพร่ออกไป

ประติมากรรมรูปเคารพที่สร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชา พระพุทธรูปนับว่าเป็นนั้น ประติมากรรมที่สำคัญและสร้างสรรค์เป็นจำนวนมากที่สุด อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาทเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานานจากอดีตมาจนปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา เพราะเป็น “อุเทสิกะเจตีย์” วัตถุประสงค์ที่สร้างขึ้นเพื่อปรารภนาให้รำลึกถึงองค์พระพุทธรูปเจ้าและเพื่อน้อมนำใจให้

พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่างๆในพุทธประวัติจึงได้กำหนดระบบแบบแผนท่าทางต่างๆของพระพุทธรูปเป็นปางต่างๆแต่ละปางของพระพุทธรูปประวัติได้รับการกำหนดแบบเป็นรูปธรรม เป็นอิริยบทต่างๆ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน เป็นต้น

การสร้างพระพุทธรูป มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าเพียงส่วนเดียว แต่ต้องทำให้งามต้องใจคนทั้งหลายด้วย เพราะพระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมของศาสนิกชนที่กราบไหว้บูชา ดังนั้นพระพุทธรูปจำต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนถาวรและมีคุณค่า เช่น ทองคำ หยก หินแกรนิต ไม้หรือปูน ก็ตกแต่งผิววัสดุนั้นให้มีคุณค่าขึ้นด้วยการลงรักปิดทองคำเปลวทับหรือตีแผ่นทองหุ้มปิดไว้ ประติมากรรมเหล่านี้มักจะมีผลสำเร็จลงด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริงเต็มไปด้วยความวิริยะ อุตสาหะและกรรมวิธีการสร้างอย่างยอดเยี่ยม ปัจจัยสำคัญของพระพุทธรูปถือเป็นสื่ออันนำมาศรัทธา เป็นแหล่งความรู้เป็นศูนย์กลางจุดรวมของจิตใจ ที่มีคุณค่าความสำคัญ (จารุวรรณ พึ่งเทียร, 2553: 14) พอสรุปได้ดังนี้

- 1) ในฐานะเป็นที่พึ่งทางจิตใจ โดยเฉพาะพุทธศิลป์ที่เป็นพระพุทธรูปเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวพุทธ สร้างขวัญกำลังใจให้แก่ผู้ต้องการกำลังใจ
- 2) พระสถาปัตยกรรม พระแท่นใต้ต้นศรีมหาโพธิ รอยพระพุทธรูปบาท แผ่นจารึกหัวข้อพุทธธรรม เป็นต้น ต่างๆ เหล่านี้ ล้วนมีคุณค่าในฐานะสิ่งอนุสรณ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 3) เป็นเครื่องหมายของพุทธศาสนา และเป็นสิ่งประกอบในศาสนาพิธี
- 4) เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม และเป็นทางแห่งการทำบุญกุศลของชาวพุทธชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถาปัตยกรรม การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา
- 5) มีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์ เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทศนคติค่านิยม สังคมวิทยา และศีลธรรมจรรยา ความงดงาม ความสุนทรีย์ และทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยว เป็นต้น

การตีความเชิงสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระพุทธรูป

ในบทความนี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะศิลปะจากพระพุทธรูปในประเทศไทย ถึงแม้ว่าศาสนาพุทธจะเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทยมานานแล้วแล้ว แต่ศิลปะของพระพุทธรูปในยุคแรกๆที่ค้นพบในประเทศไทยยังเป็นงานศิลปะที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะแบบอินเดียอยู่มาก เริ่มตั้งแต่ยุคทวารวดี ซึ่งจะพบมากแถวภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เช่น จังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี แต่เริ่มมีการสร้างงานศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์แบบไทยแท้ที่เป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปและให้ความหมายชัดเจนในการตีความเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งมีหลักธรรมะแฝงอยู่ในงาน

ศิลป์คือ “พระพุทธรูป” ในยุคสุโขทัยจึงถือว่าเป็นยุคทองของการสร้างพระพุทธรูปในประเทศไทย โดยลักษณะเด่นของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย มีดังนี้

1. **อุทยาน** พระพุทธรูปทุกยุคทุกสมัยก็จะทำในรูปอุทยานทั้งนั้นไม่เฉพาะพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยหรือพระพุทธรูปในเมืองไทยหรือพระพุทธรูปในนิกายเถรวาทและมหายาน ซึ่งพระพุทธรูปก็ทำอุทยานเหมือนกัน ดังนั้นอุทยานของพระพุทธรูปจึงไม่ได้มีความหมายว่าอายุยืนที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจกันเป็นแน่ จากการวิเคราะห์อุทยานนั้น หมายถึง หลักคำสอนที่สอนในเรื่องความเชื่อว่าย่าเชื่อง่ายอย่าหาเบา จงหูหนักอันมีบัญญัติไว้ตามหลักคำสอน “กาลามสูตร 10” ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้สำหรับให้ทุกคนมีความเชื่อในเหตุผลและผลของตนเอง ในเมื่อเกิดปัญหาขึ้นว่า สิ่งที่มีผู้นำมากกล่าวหรือสั่งสอนนั้น ตนควรจะเชื่อถือหรือไม่ ? แต่ให้เชื่อการพิจารณาของตนเองว่า คำสอนเหล่านั้น เมื่อประพฤติกระทำตามไปแล้วจะมีผลเกิดขึ้นอย่างไร ถ้ามีผลเกิดขึ้นเป็นการทำตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนก็เป็นคำสอนที่ไม่ควรปฏิบัติตาม หากถ้าไม่เป็นไปเพื่อทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน แต่เป็นไปเพื่อความ สุข ความเจริญก็ย่อมเป็นคำสอนที่ควรทำตาม ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการพูดถึงราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นสิ่งที่ควรละหรือไม่ ? ผู้ฟังจะต้องพิจารณาให้เห็นชัดด้วยตนเองว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นสิ่งที่นำมาซึ่งความทุกข์หรือความสุข ให้เห็นชัดแก่จิตใจของตนเองเสียก่อน เมื่อเห็นว่า ราคะ โทสะ โมหะ เป็นของร้อน จึงละเสียตามคำสอน ถ้ายังพิจารณาไม่เห็นแม้แต่เล็กน้อยก็เป็นสิ่งที่ให้รอไว้ก่อนยังไม่ปฏิบัติตาม จนกว่าจะได้พิจารณาเห็นแล้วจึงปฏิบัติด้วยเหตุผล 10 ประการนี้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 505 หน้าที่ 241) ได้แก่

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการฟังตามๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการถือสืบๆ กันมา

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการเล่าลือ

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะตรรก

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะการอนุมาน

อย่าปลงใจเชื่อ ด้วยการคิดตรองตามแนวเหตุผล

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะเห็นรูปการว่าน่าจะเป็นไปได้

อย่าปลงใจเชื่อ เพราะนับถือว่ามีท่านสมณะนี้เป็นครูของเรา

หลักการนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงความ เป็น “อิสระ” ในความเชื่อทางพุทธศาสนา โดย ฟังรู้ไว้ในฐานะเป็นอุปกรณ์แห่งควบคุมความเชื่อของตนเองให้เป็นไปในทิศทางที่จะปฏิบัติให้ เห็นผลสำเร็จได้จริงๆ

2. เปลวไฟเหนือเศียรพระพุทธรูป หมายถึง โลกุตตรธรรมแทนสว่างแห่งชีวิต โดยหลักธรรมคำสอนนี้ ทำให้เราอยู่เหนือโลกแห่งความเป็นจริงได้อย่างถูกต้อง เมื่อเราเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงตามที่มันเป็นจริงไม่เป็นมายา และปฏิบัติต่อโลกไปตามความเป็นจริงไม่ยึดมั่นถือมั่น เราก็จะบรรลุธรรมได้หรือการตรัสรู้ รู้แจ้งเห็นจริง เราก็จะอยู่ในโลกนี้ได้โดยไม่ต้องมีความทุกข์ ประดุจดังเราเคยอยู่ในโลกมืด เรามองไม่เห็นสิ่งที่ เป็นความจริง เพราะมีตัวมายาเข้ามาปิดบังความเป็นจริง ดังนั้นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วนำมาสอนเราจึงเหมือนพระพุทธองค์นำแสงสว่างมาให้เรา ซึ่งเป็นแสงสว่างแห่งชีวิตทำให้เรามองเห็นปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง แล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้องแล้วเราก็จะมีปัญญาแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างถูกต้อง ซึ่งตรงกับ โลกุตตรธรรม 9 คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก, สภาวะพ้นโลกมี 9 ประการ คือ มรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 34 ข้อที่ 706 หน้าที่ 911) ได้แก่

- 1) โสดาปัตติมรรค หนทางบรรลุเป็นพระโสดาบัน
- 2) โสดาปัตติผล การได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน
- 3) สกิทาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระสกิทาคามี
- 4) สกิทาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระสกิทาคามี
- 5) อนาคามีมรรค หนทางบรรลุเป็นพระอนาคามี
- 6) อนาคามีผล การได้บรรลุเป็นพระอนาคามี
- 7) อรหัตถมรรค หนทางบรรลุเป็นพระอรหันต์
- 8) อรหัตถผล การได้บรรลุเป็นพระอรหันต์
- 9) นิพพาน ก็คือ นิพพาน

หลักการนี้เป็นการสร้างพระพุทธรูปให้มีพระเนตรองต่ำ จึงมีความหมายให้คนเรามองเข้าไปข้างในในร่างกายของเราในจิตใจของเราว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่ถ้าเรามองด้วยปัญญาตามกิเลสให้หันเราก็งจะไม่ทุกข์

3. ห่มจีวรบางใส เหมือนไม่มีจีวร หมายถึง ร่างกายเราไม่มีอะไรมีแต่ความว่าง ไม่มีอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นสามารถมองเห็นทะลุปรุโปร่ง ประดุจเหมือนไม่มีอะไรมาห่อหุ้ม เราสามารถมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างได้ในกายนี้ว่า เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ถ้าเราไม่มีปัญญาเราก็จะมีทุกข์ที่มีกายนี้ แต่ถ้าเรามีปัญญาราบสาเหตุที่มาแห่งทุกข์เสียได้กายนี้ก็ได้ไม่นำมาซึ่งความทุกข์ แต่เป็นอุปกณ์นำไปสู่นิพพานได้เช่นเดียวกัน

4. ประทับนั่งหรือยืนอยู่บนอาสนะเป็นรูปบัวบาน หมายถึง ความเป็นผู้ฉลาด เป็นผู้พร้อมต่อการตรัสรู้ พร้อมทั้งจะเรียนรู้และพร้อมที่จะรับแสงสว่างความเป็นผู้มีปัญญา

5. ดอกบัวเป็นดอกไม้และเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพุทธ โดยมีความหมายอยู่ 2 นัยยะ

5.1 ความบริสุทธิ์ โดยธรรมชาติของดอกบัว เป็นพืชน้ำเกิดในโคลนตมใต้น้ำ แต่ก็สามารถเติบโตผ่านความสกปรกของโคลนตมโผล่พ้นน้ำมาอวดความสวยงามของดอกบัว สร้างความงามให้แก่โลกได้โดยไม่มี ความสกปรกของโคลนตมอันเป็นแหล่งกำเนิดติดมาด้วยแม้แต่น้อย ประดุจเสมือนคนเราแม้จะเกิดในแหล่งที่ไม่สะอาดในทางโลก เกิดในแหล่งที่มีวัฒนธรรมไม่ดี ในเผ่าพันธุ์ไม่ดี เกิดในสิ่งที่มีสิ่งแวดล้อมไม่ดี แต่ถ้าบุคคลนั้นมีจิตใจเป็นคนดีแล้ว ความเป็นคนดีนั้น จะรักษาความดีในตัวเองจะไม่แปรเปลี่ยนความสกปรกโสโครกของสังคมรอบข้าง บุคคลนั้นจะรักษาความเป็นคนดีไว้ได้เสมอ ประดุจดอกบัวที่ไม่ยอมเปื้อนโคลนแล้วโผล่พ้นน้ำมาให้ชาวโลกได้ชื่นชมความงามของดอกบัวจนได้

5.2 ความมีปัญญา หมายถึงดอกบัวเป็นดอกไม้เมืองร้อนชนิดเดียวที่เมื่อต้นได้ผลิดอกแล้วก็จะผลิดผลออกมาพร้อมกันในทันที เมื่อเราเห็นดอกบัวตูมที่ผู้คนนำมาถวายพระแล้วลองแง้มดอกดูข้างในเราจะเห็นฝักบัวเล็กๆ อยู่ในดอกบัวตูม นั้น ซึ่งปกติของต้นไม้ทั่วไปนั้น แต่ดอกบัวหาเป็นเช่นนั้นไม่ เมื่อผลิดอกออกมาก็ผลิดผลอ่อนไว้ข้างในดอกทันที รอวันดอกร่วงโรยแล้วผลบัวในรูปฝักบัวก็จะเติบโตสูงอมรอให้เราเก็บไปกินต่อไป เปรียบเสมือนคนเรา เมื่อเกิดมาก็มีสมมมมีปัญหาเกิดมาทันที แต่รอวันเติบโตใหญ่มีพัฒนาการทางสมมมจนมีสติปัญญาเต็มที่ไว้แก้ปัญหาให้แก่ชีวิต ดังนั้นดอกบัวก็เปรียบเสมือน “ผู้มีปัญญา”

6. อริยาบถของพระพุทธรูป กล่าวคือ พระอริยาบถของพระพุทธรูปในศาสนาพุทธนิกายเถรวาทในประเทศอื่นๆ ในเอเชียมักจะสร้างกันแค่ 3 อริยาบถเท่านั้น แต่ในประเทศไทยนับแต่ยุคสุโขทัยเป็นต้นมาจะสร้างเป็น 4 อริยาบถด้วยกัน ได้แก่

6.1 พระพุทธรูปนั่ง จะเป็นอริยาบถหลังของการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป เป็นอริยาบถของพระพุทธรูปประธานที่ประดิษฐานในพระอุโบสถ ส่วนใหญ่จะประทับนั่งในท่านั่งขัดสมาธิ วางพระหัตถ์ซ้ายไว้บนหน้าตัก วางพระหัตถ์ขวาบนพระชานุ (หัวเข่า) ให้พระหัตถ์คว่ำลงนิ้วพระหัตถ์ชี้ลงไปพื้น ตัวอย่างเช่น ปางมารวิชัย ซึ่งมีความหมายว่ามีชัยชนะเหนือมารซึ่งมารคือ กิเลส แสดงถึงการอยู่เหนือกิเลสทั้งปวง การอยู่เหนือโลก พระพุทธองค์เป็นผู้อยู่เหนือโลก หลังจากพระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ดังนี้ พระพุทธรูปปางนี้จึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า “ปางตรัสรู้” ซึ่งการใช้พระหัตถ์ขวาชี้ลงไปพื้น หมายถึง นับแต่วันที่พระองค์ตรัสรู้แล้ว พระองค์อยู่เหนือโลก คือ โลกียะ คือ กิเลส นับตั้งแต่พระพุทธองค์ตรัสรู้พระพุทธองค์ไม่กลับมาเกิดอีกแล้ว คือกิเลสไม่เกิดขึ้นกับพระพุทธองค์อีกแล้ว ไม่มีทุกข์อีกแล้ว เพราะทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ได้ดับไปหมดสิ้นแล้วพระพุทธองค์ไม่อยู่ในโลก ซึ่ง “พระพุทธรูปปางมารวิชัย” นั้น นิยมสร้างเป็นพระพุทธรูปปางประธานประดิษฐานในพระอุโบสถ บางครั้งเราจะเห็นพระพุทธรูปที่สร้างมีการสร้างอาสนะเป็นดอกบัว ซึ่งฐานใต้ดอกบัวก็สร้างงานศิลปะที่เต็มไปด้วยความสวยงามของวัสดุที่นำมาประดับ เช่น งานประดับด้วยกระจกสีต่างๆ เหมือนอัญมณีมีค่า อาจจะมี

เปรียบได้ว่าพระพุทธองค์อยู่เหนือโลกียะ เหนือวัตถุสิ่งของ ความร่ำรวยมั่งคั่งในทรัพย์สิน เราจะพบเห็นพระพุทธรูปแบบนี้ได้ที่ระยองคต ทั้งชั้นนอกและชั้นในบริเวณล้อมรอบพระอุโบสถ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์

6.2 พระพุทธรูปนอน หรือ พระพุทธรูปปางไสยาสน์ จะมีอยู่ 2 อิริยาบถ คือ 1) ไสยาสน์ธรรมดา ลีมาตา ยังมีพระชนม์อยู่กับ 2) ปางปรินิพพาน คือ สิ้นพระชนม์ ดับขันธไปแล้ว ซึ่งปางนี้จะไม่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทย แต่เป็นที่นิยมสร้างในประเทศพม่า ศรีลังกา แต่ปางไสยาสน์ธรรมดาเป็นที่นิยมสร้างในประเทศไทยมากกว่า ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงอยู่เหนือทั้ง 3 โลก เพราะผู้อยู่ในโลกทั้ง 3 อันประกอบด้วย โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ โลกนรก ยังมีกิเลส ยังมีทุกข์อยู่ แต่พระพุทธองค์ทรงอยู่เหนือโลกเหนือทุกข์ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงแล้ว แต่ผู้ที่อยู่ในโลกทุกคนต่างยังมีทุกข์ เติมไปด้วยทุกข์ ตามประสาของผู้ที่อยู่ในโลกนั้น เช่น เทวดา ซึ่งอยู่บนโลกสวรรค์ก็มีทุกข์ไปตามประสาเทวดา เพราะถึงแม้เป็นเทวดาก็ยังมีความต้องการที่จะมี ที่จะเป็นที่จะจะสุขสบายไปตามประสาเทวดา จึงมีทุกข์ไปตามประสาเทวดา เหมือนคนดี ก็ยังมีทุกข์ไปตามประสาคนดี เพราะยังอยากจะเป็นคนดี ซึ่งคนดีในทางโลกเท่านั้น ยังไม่ใช่ดีในความหมายทางธรรม ซึ่งผู้ที่อยู่ในโลกมนุษย์ก็ยังมียึดติดยึดมั่นในดีในชั่ว ก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนดีคนชั่วอยู่นั่นเอง ต้องอยู่เหนือดีเหนือชั่วเท่านั้นจึงจะไม่ทุกข์

6.3 พระพุทธรูปยืน เป็นพระพุทธรูปที่นิยมสร้างไว้ประดิษฐานต่างข้างหรือด้านหน้าของพระพุทธรูปปางมารวิชัย หรือปางสมาธิที่ประดิษฐานอยู่ภายในพระอุโบสถหรือประดิษฐานใต้ตามวิหารคต เช่น วิหารคตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามหรือวัดโพธิ์ มีท่าทางต่างๆโดยใช้พระหัตถ์แสดง “มุทรา” คือยกพระหัตถ์ขวาขึ้นระดับพระอระหามือจีบ เรียกว่า พระพุทธรูปปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกะ) หรือยกพระหัตถ์ขวาแบไปทางด้านหน้า เรียกว่า ปางประทานพร (พระหัตถ์ซ้ายถือจีวร) หรือ ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างแนบพระอุระ เรียกว่า ปางรำพึง เป็นต้น ส่วนใหญ่พระพุทธรูปยืนมักใช้แสดงพุทธประวัติ

6. พระพุทธรูปเดิน หรือ ปางลีลา สร้างขึ้นครั้งแรกในโลกในยุคสมัยสุโขทัย เพราะว่าการสร้างพระพุทธรูปปางลีลาในรูปของงานศิลปะ เป็นพระพุทธรูปลอยตัว พบได้เฉพาะในประเทศไทยซึ่งเป็นการสร้างที่ถูกต้องตามความเชื่อในศาสนาพุทธแบบเถรวาทมากที่สุด

บทสรุป

การสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นการสร้างแบบไม่ได้ระบุเพศ ซึ่งความเชื่อโบราณนั้น ไม่ว่าจะหญิงเป็นชายก็มีทุกข์เท่าๆกัน ความทุกข์หรือความสุขไม่ได้ขึ้นอยู่กับเพศ ซึ่งเป็นเพียง

“วัตถุ” แต่สิ่งที่จะทำให้มนุษย์เรานั้นจะมีความทุกข์และความสุขได้นั้นมาจาก “จิตใจ” หากเราจะดับทุกข์ได้อยู่ที่สมองหรืออยู่ที่เรามีปัญญามองเห็นอวิชชา มองเห็นต้นเหตุของปัญหา เข้าใจถึงกิเลสที่มีอยู่ และเราก็จะเข้าใจทุกข์ ส่วนลีลาเดินอ่อนช้อยนั้น หมายถึง การเดินไปข้างหน้าของชีวิตอย่างสงบอย่างสันติสุขอย่างปราศจากกิเลสอย่างไม่มีทุกข์ เดินเข้าสู่นิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตนี้ อันเป็นจุดหมายปลายทางของผู้ประกาศตนว่าเป็น “พุทธมามกะ” นั่นคือ นิพพาน หากมองถึงสาระสำคัญในการสร้างพระพุทธรูปก็คือ การสร้างงานศิลป์เพื่อแสดง เพื่อเผยแพร่ เพื่อสั่งสอนให้ความรู้ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ดังนั้น พระพุทธรูปจึงเหมือนพระไตรปิฎกที่ไม่ได้จารึกหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปของตัวหนังสือ ซึ่งพระไตรปิฎกจะเหมาะกับผู้ที่รำเรียนหนังสือมาอย่างดี เหมาะกับผู้คงแก่เรียน เหมาะแก่นักการศึกษา แต่ไม่เหมาะกับผู้ที่ไม่ได้เรียนหนังสือหรือผู้ที่เรียนมาน้อยอย่างชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนา กรรมกร ชนชั้นล่าง ในการอ่านพระไตรปิฎกคงเป็นไปได้ แต่การสร้างพระพุทธรูปเพื่อแสดงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จึงเหมาะสมกับทุกคนทุกชนชั้นที่จะเข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธองค์ได้อย่างง่ายดาย เพียงแต่ต้องมีผู้รู้มาอธิบายให้เข้าใจได้อย่างถูกต้องเท่านั้น เพราะการสร้างพระพุทธรูปจึงไม่ใช่การสร้างเพื่อแสดงร่างกายของพระพุทธเจ้า อันเป็นกายวัตถุ ซึ่งไม่คงทนถาวร ไม่มีเสถียรภาพ ดับสูญไปแล้ว ร่างกายของพระพุทธเจ้าจึงไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่แท้จริง พระพุทธเจ้าที่แท้จริงคือ หลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า “หลังจากพระพุทธองค์ดับขันธไปแล้ว ขอให้สาวกของพระองค์ถือเอาหลักคำสอนของพระพุทธองค์เป็นพระพุทธเจ้าดังพุทธวจนะที่ว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

เอกสารอ้างอิง

จารุวรรณ พึ่งเทียร. (2553). **พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมบุรณ์ คำดี. (2549). การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาออกแบบตกแต่ง สาขาวิชาออกแบบภายใน**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

